

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2017

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2017

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels A. Hansen

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 250g

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-97-9

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til årets opdatering. Det er ottende gang Varde-museerne og Ringkøbing-Skjern Museum udsender en fælles årbog, der beskriver noget af alt det, der sker på museumsområdet i de to kommuner.

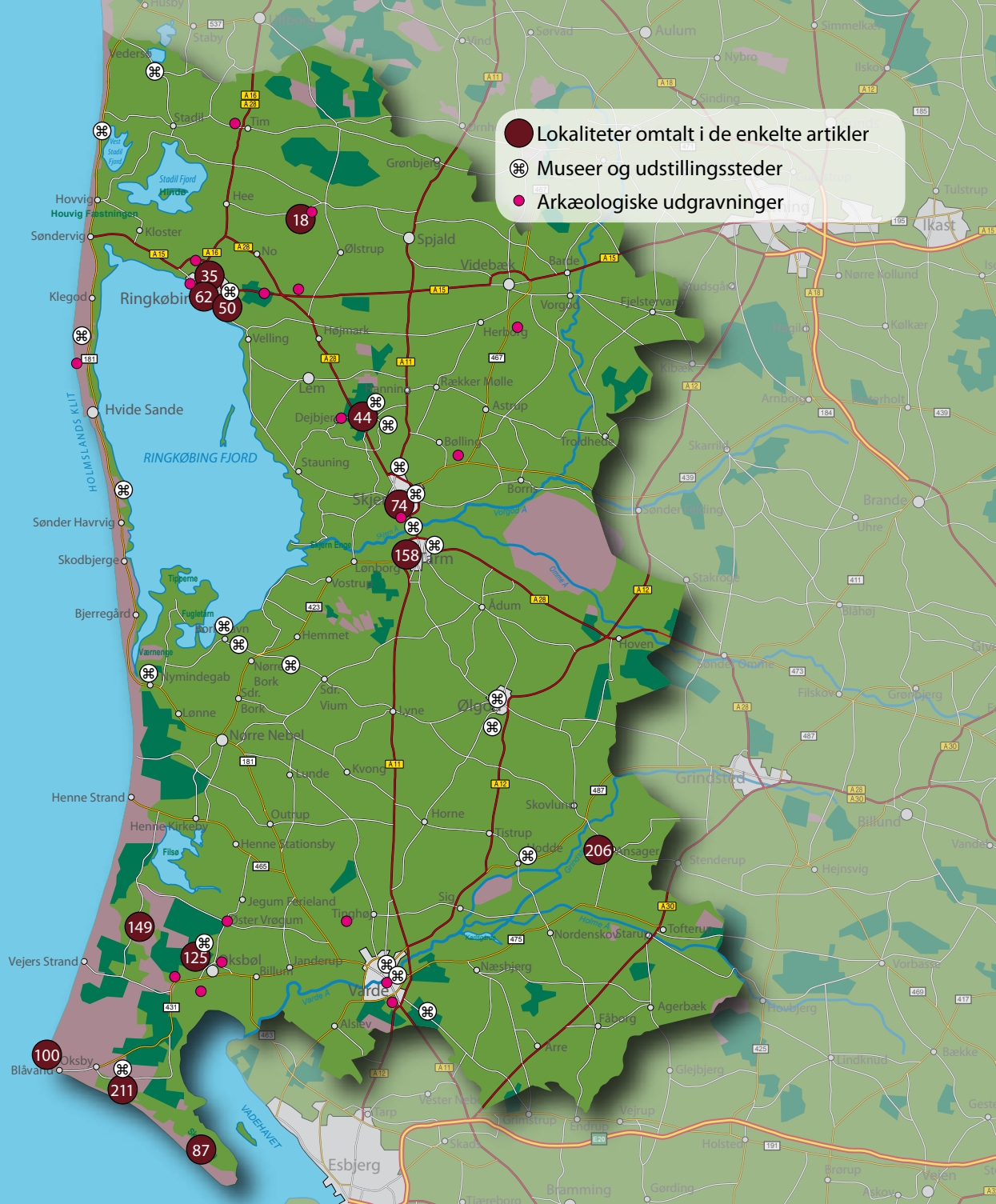
Og som altid er årbogens indhold blandet. Denne gang er der en hel stribe artikler, der er resultatet af 20 antropologistuderendes feltarbejde i maj måned 2017 omkring Hvide Sande. Der er fine portrætter af Skjerns "Kornelius Blisand", Christian Hansen og Vestjyllands "Rembrandt", Christen Lyngbo. Der er artikler om museernes formidling både i landskabet og inde på museerne. Der er artikler om to forskellige flygtningelejre fra tiden

efter Anden Verdenskrig og vi fortsætter byvandringen gennem Ringkøbings gader før og nu. Der er fokus på jernalderens spader og deres rette brug og en artikel om alternativ medicin for hundrede år siden – som nu giver vore dygtige detektorfolk fund fra marken. Og så er der som i de tidligere årgange beretninger fra museumsforeningerne om deres aktiviteter og en oversigtsartikel om årets arkæologiske udgravninger.

Som altid kommer vi langt omkring – selvom vi holder os inden for de to kommuners grænser. Men der er meget historie her i Vestjylland. Og vi bliver ved med at finde nyt om den.

God læselyst

Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** Lyngsmose Nord
Af Palle Eriksen, Torben Egeberg & Per Ole Rindel
- 24** Huller i jorden
Af Henriette Lyngstrøm
- 35** Ringkøbings middelalderlige byprivilegier
Af Anders Bøgh
- 44** Rakkerpakket i Ringkøbing Amt
Af Caroline Larsen
- 50** Fra Torvet til havnen
Af Christian Ringskou
- 62** "Ja, saadan kan man jo blive ved at mindes"
Af Helen Borg
- 74** Købmand Christian Fabricius Hansen
Af Christian Ringskou
- 87** Fra Strøget til Skallingen
Af Daniel Henschen
- 96** Volta, Galvani, strøm i døde frøer
og en kvaksalver fra Frederiksberg
Af Lars Chr. Bentsen
- 100** Blandt sovjetiske krigsfanger
og flygtninge i Blåvandlejren
Af Harald H. Jepsen
- 125** At skabe orden i kaos
Af John V. Jensen
- 149** Forsvinde fra mands minde
Af John V. Jensen
- 158** Tarm Stole- og Møbelfabrik i over 100 år
Af Christian Lind Thomsen
- 169** På feltøvelse i Naturens Rige
Af Bodil Selmer, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
- 203** Naturens Rige
Af Lisbeth Lunde Lauridsen
- 206** Genstande på et museum
Af Holger Grumme Nielsen
- 211** Punktum, punktum, komma, streg
Af Pernille Ø. Sørensen & Anja Høegh
- 218** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 238** Tidstavle
- 239** Retteblad

At skabe orden i kaos

– et portræt af Oksbøllejrens første chef Harry Bjørnholm

Af John V. Jensen

Oxbøl-Lejren er oprindelig anlagt af det danske Militær, men kort efter den 9. April tog Tyskerne den i Besiddelse og opførte talrige Barakker i Aal Plantage. Under hele Krigen havde Tyskerne her stationeret mellem 12 og 15.000 Soldater – altså en hel Division. I begyndelsen regnede Soldaterne med, at de skulde "fahren nach Engeland", efterhaanden indstillede de sig paa at modtage Invasionen paa den jyske Vestkyst, men til sidst maatte de vige fra Lejren for at give Plads til en helt anden Hær, – deres egne Landsmænd, der sultne og pjaltede i Skarer paa Tusinder myldrede ind over Landets Grænser. De første Flygtninge indkvarteredes i Februar 1945 og ved Kapitulationen fandtes ca. 9.000. Dette Tal voksede voldsomt og hastigt og i Juli var man oppe paa 20.000. Omkring Nytaar 1946 naaedes det nuværende, uhyggeligt store Belægningstal – 35.000 Flygtninge.¹

Sådan lød journalisten Erik B. Larsens træffende karakteristik af Oksbøllejren, da han besøgte stedet i september 1946. I spidsen for "disse sultne og pjaltede skarer" i Oksbøl stod ritmester Harry Lorenz Bjørnholm. Uddannet officer og med en baggrund i Statens civile Luftværn og modstandsbevægelsen var han et oplagt valg til posten, da det i løbet af maj og juni stod klart, at de tyske flygtninge i Danmark ikke foreløbigt kunne sendes tilbage til Tyskland. Bjørnholm beklædte stillingen som lejrchef fra juli 1945 og godt 14 måneder frem, indtil han overlod den til Anker Pedersen. Lejrens tidligste fase fra omdannelsen fra tysk militærlejr til flygtningelejr med civile tyske flygtninge var uden tvivl den mest dramatiske og også vanskeligste periode i de næsten fire år, lejren eksisterede.

I dette portræt vil jeg fortælle historien om Harry Bjørnholm og hans baggrund og karriere. Hvad var det for

Ritmester Harry Lorenz Bjørnholm var lejrchef i Oksbøllejren fra 1945-46. Bjørnholm havde sin baggrund i hærens rytteri, men forlod under besættelsen hæren til fordel for Statens civile Luftværn for til sidst at gå ind i modstandsbevægelsen. Foto: Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.

en mand, der fik til opgave at lede det, som hurtigt blev til danmarkshistoriens største flygtningelejr? Hvad var det for en opgave, han havde fået, og løste han den?

Idéen til portrættet fik jeg i forbindelse med, at Bjørnholms søn, Sven Bjørnholm, i sensommeren 2017 henvendte sig til mine kollegaer i Tirpitz. Henvendelsen gav efterfølgende anledning til et par besøg hos Sven og hans kone Iran, men også til et kig i familiealbummet og nogle på alle måder meget berigende samtaler.

Jeg har i min artikel om militærnægterlejren i Oksbøl² allerede skrevet om flygtningelejrens anden og sidste chef Anker Pedersen, og derfor følte det naturligt at gå videre til hans forgænger ritmester Bjørnholm. I artiklen vil jeg, udover det rent biografiske også ved hjælp af bl.a. lejrchefens korrespondance, flygtningeinspektørrapporter og avisartikler fra perioden, tegne et billede af den vanskelige opgave, som lejrchef Bjørnholm og hans stab af medarbejdere stod over for i Oksbøllejren.

*Harry Bjørnholms far, Otto Helmon Hansen, der var en driftig forretningsmand i zar Alexander 3.s Rusland. Harry Bjørnholm kom til verden i 1891, mens familien boede i Rāpina i det nuværende Estland.
Foto: Privateje.*

Født i zarens Rusland

Slår man efter i Kraks Blå Bog, finder man hurtigt frem til oberstløjtnant og ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd Harry Lorenz Bjørnholm. Her fremgår det, at han var chef for flygtningelejren i Oksbøl i 1945-46. Mere overraskende er det måske, at hans historie begynder i Rusland.³ Her blev han født den 20. juli 1891 i byen Rāpina (tysk: *Rappina*), der ligger på den estiske side af grænsen mellem Rusland og det nuværende Estland. I 1891 var byen en del af den stærkt konservative russiske zar Alexander 3.s vidtstrakte rige. Zar Alexander 3. (r. 1881-94) er vel bedst kendt i Danmark for sit ægteskab med den danske prinsesse Dagmar.

Harry Bjørnholm var søn af Otto Helmon Hansen (1865-1949). Faderen Otto H. Hansen var en mand med stor appetit på livet, og allerede som 20-årig blev han far til sin første søn Otto, dog uden at gifte sig med drengens mor. Navnet *Bjørnholm* tog faderen ved kongelig bevilling i 1918 efter den lille hovedgård Bjørnholm ved Tistrup på Djursland, hvor han havde tjent.⁴ Efter at have tjent på yderligere et par østjyske gårde, måtte Otto springe soldat i Aarhus. Udlængslen var stærk, og omkring 1888 forlod han hjemegnen på Djursland til fordel for Brasilien. Det varme klima i

Brasilien bekom ham imidlertid ikke vel, og han besluttede sig derfor til at prøve lykken i Rusland. Her arbejdede han først som mejerist, men skabte samtidig en forretning med eksport af baltiske mejeriprodukter til København, først og fremmest smør, men også æg og fjerkræ.

I 1889 giftede Otto sig antageligt i Estland med danske Mathilde Amalie Pedersen, og i 1891 fik parret sønnen Harry Lorenz. I årene umiddelbart efter flyttede Otto H. Hansen sandsynligvis sin familie og sine kommercielle aktiviteter til Livland (et område som i dag er delt mellem Estland og Letland), men oplysningerne derom er sparsomme. Sikkert er det imidlertid, at Otto H. Hansen, der nu tituleredes som grosserer, og resten af familien i 1896 returnerede til Danmark og slog sig ned i København. Her drev han i en årrække en smørforretning med import af baltisk smør. Forretningen blev senere afhændet, og i 1914 eller 1915 rejste Otto Helmon Hansen tilbage til Rusland (Estland), hvor han slog sig ned i Rakvere (tysk: Wesenberg), og under den estiske frihedskrig (1918-20) drev han en brødfabrik i Tartu (tysk: Dorpat). Ottos to nu voksne børn, Harry Lorenz og Agnes Klara boede i denne periode sammen med deres mor på Frederiksberg, hvor hun døde i 1920. Nogle år efter sin første kones død giftede Otto Bjørnholm (som han nu hed) sig med Karoline Juliane Wöhlmann, der var baltertysker.⁵

Harry Lorenz Bjørnholm kom aldrig til at gå i sin fars fodspor og gøre karriere i forretningslivet. I stedet besluttede han sig for at gå ind i hæren for at uddanne sig til officer.

Fra de olympiske lege til modstandsbevægelsen

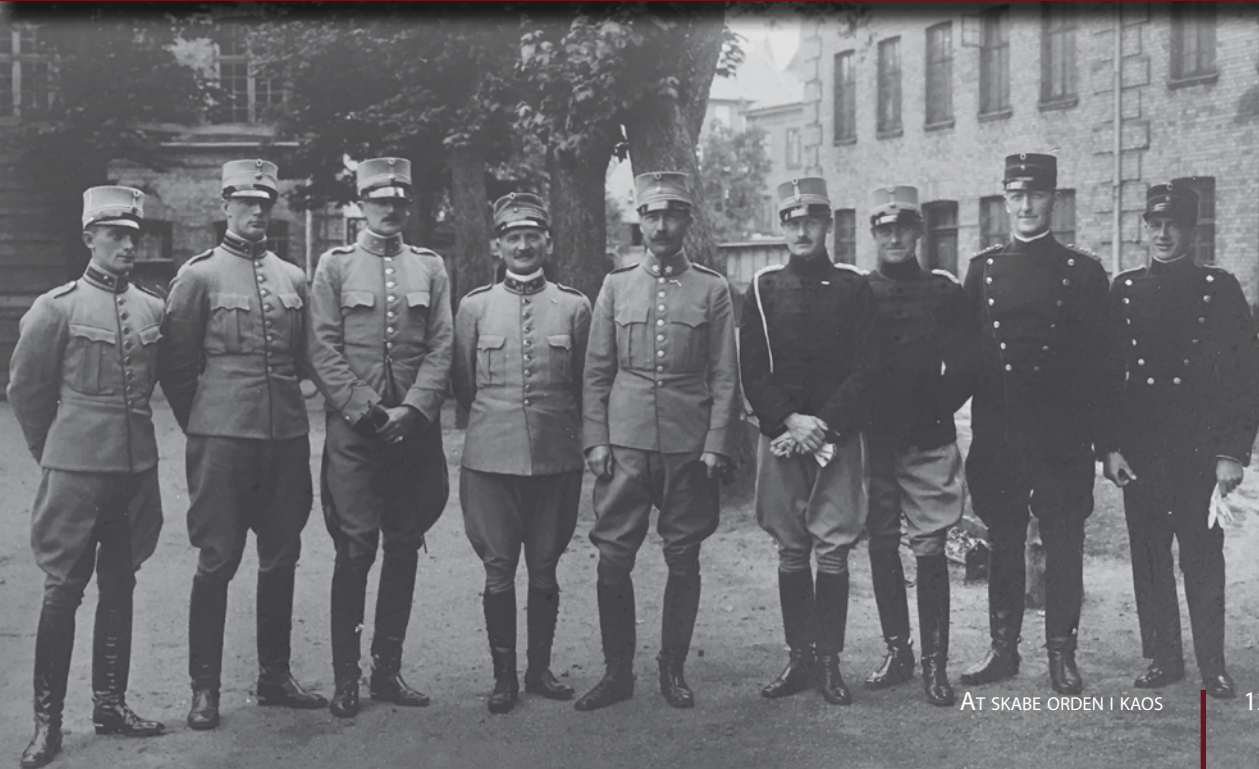
Harry L. Bjørnholm trådte omkring 1909 ind i hæren som rekrut, kom herefter på hærens officersskole på Frederiksberg Slot og afsluttede sin officersuddannelse i 1912 med rang af premierløjtnant.⁶ Bjørnholm var en dygtig rytter og sportsmand med interesse og talent for de discipliner, der hørte officersstanden til, dvs. fægtning, ridning, skydning, svømning og løb. Han var så god, at han blev udvalgt til

På fotoet ses de fire olympiske deltagere i moderne femkamp i Antwerpen 1920. Fra venstre ses først Johan H. Skjoldager fra 1. Regiment, nummer to fra venstre er Ejner Augsburg fra Livgarden, Harry Bjørnholm fra 1. Regiment står som nummer tre fra højre, mens bedst placerede dansker Marius Christensen fra Fæstningsartilleriets Afvikling er nummer to fra højre. Foto: Privateje.

Øverst til venstre: Den farvestrålende olympiske plakater. De første olympiske lege efter Første Verdenskrig blev afholdt i Belgien, der havde lidt meget under krigen. Tyskland var i øvrigt ikke inviteret. Herover: Harry Bjørnholms medkombattant Johan Skjoldagers diplom fra Antwerpen 1920.

at repræsentere Danmark ved de olympiske sommerlege, som blev afholdt i Antwerpen fra 14. august til 12. september 1920 i et Belgien, der endnu var skamferet efter Første Verdenskrig.

Det danske hold i *pentathlon* eller *moderne femkamp* bestod foruden Harry Bjørnholm også af Ejner Augsburg, Marius Christensen samt Johan Herluf Skjoldager.⁷ Det lykkedes dog ikke den danske kvartet at hjemføre medaljer. Marius Christensen var med en femteplads bedst placerede dansker, mens Bjørnholm måtte nøjes med en 12. plads ud af konkurrencens i alt 23 deltagere.

Bjørnholm klarede sig især godt i svømning, hvor han opnåede en tredje

plads. I ridning blev han nummer otte, nummer 15 i løb og nummer 18 i skydning, mens det blot blev til en 20. plads i fægtning.⁸ Der var i øvrigt ved disse lege tale om en ægte svensk paradedisciplin, for svenskerne satte sig på alle medaljer og fjerdepladsen.

Resultatet af hans passion for heste og ridning førte til, at Bjørnholm blev overført til rytteriet, og Tønder blev hans første tjenestested. Efter genforeningen i 1920 oprettedes en speciel rytterstyrke med ca. 20 dragoner, en estandart (rytterfane) og 20 musikere til hest – især til glæde for ringridningsentusiaster i det sønderjyske.

I 1923 blev Harry Bjørnholm udnævnt til ritmester svarende til rytteriets, dvs.

Bjørnholm gjorde i 1920'erne tjeneste i Tønder. Efter genforeningen i 1920 oprettedes en speciel rytterstyrke med ca. 20 dragoner, en estandart (rytterfane) og 20 musikere til hest – især til glæde for ringridningsentusiaster i det sønderjyske. Billedet viser den beskedne rytterstyrke fra Tønder ved en parade i Aarhus 1928. Foto: Privateje.

dragoners og husarers kaptajnsrang. Året efter giftede han sig med Inger Hillerup, som var datter af godsejer Axel Hillerup på Gammel Kirstineberg på Falster. Året efter giftermålet fik parret datteren Jytte, og to år senere i 1927 fik de sønnen Sven. Omkring 1930 førte tjenesten Bjørnholm til Aarhus, hvor familien en overgang boede på det tidligere garnisonshospital og senere på Langelandsgades Kaserne (Artillerikasernen).

Han var i disse år desuden en ivrig rytter og deltog i mange ridestævner i ridebanespringning bl.a. med hestene Black Tail og Tarok. I midten af 1930'erne, mens han var udstationeret i Randers, kom Bjørnholm ud for en alvorlig rideulykke, hvor han pådrog sig et brud på bækkenet efterfulgt af et længere sygeleje.⁹ Han genvandt i hovedsagen sin førlighed og kunne fortsætte sin tjeneste, men tiden som eliterytter var forbi. Ligeledes i Aarhus var ritmester Bjørnholm medstifter af og formand for fægteklubben Klingen.¹⁰ I disse år sad Bjørnholm også i bestyrelsen for soldaterhjemmene i Aarhus. Til Christian 10.s regeringsjubilæum i maj 1937 deltog ritmester Bjørnholm i paraden på Høegh-Guldbergsgades Kaserne (Infanterikasernen) i Aarhus i spidsen for 1. Cyklist-Eskadron.¹¹ Cyklisteskadroner var enheder, der på en måde markerede overgangen fra traditionelt rytteri til motoriserede og pansrede enheder.

Den tyske besættelse skulle også blive nogle begivenhedsrige år for officer Bjørnholm. Den anti-tyske holdning i den danske hær tog til, og modsætningsforholdet til besættelsesmagten kulminerede i november 1942, da den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, general Hermann von Hanneken, besluttede at rømme Jylland for danske soldater for at undgå, at den danske hær skulle falde tyskerne i ryggen ved en eventuel allieret invasion på den jyske halvø. Harry Bjørnholm havde imidlertid selv læst skriften på væggen, og han havde allerede forinden forladt hæren til fordel for Statens civile Luftværn, hvor der var god brug for folk med ledelseserfaring, eksempelvis officerer, og fra den 1. marts 1942 blev han ansat som medhjælper for luftværnschefen i Skive. Herefter fungerede

Dragon Harry Bjørnholm i galla på kajen i Aarhus havn klar til at modtage kongeskibet Dannebrog og kong Christian 10. og dronning Alexandrine.

Bjørnholm som den lokale politimester Poulsens stedfortræder.¹² Ifølge Sven Bjørnholm forlod hans far hæren til fordel for Statens civile Luftværn, fordi han fandt, at det gav mere mening at arbejde inden for det civile beredskab, end at forblive i den stækkede danske hær, og sandt er det i hvert fald, at fremtidsudsigterne for anti-tyske danske officerer under besættelsen var mørkere end nogensinde. Resultatet blev, at familien flyttede fra Randers til Skive, og børnene kom på Viborg Katedralskole.

Statens civile Luftværn svarede til nutidens beredskabstjeneste. Dette civile beredskab var oprettet i 1938 som følge af den tiltagende uro i Europa. De enkelte luftværn var underlagt kommunerne og havde til opgave at beskytte den civile befolkning mod følgerne af krig eller andre katastrofer. Organisatorisk var Statens civile Luftværn en paraplyorganisation, som bestod af undergrupper til direkte indsættelse i nødsituationer fx CB-Brand, CB-Sanitet m.fl. Disse grupper bestod af værnepligtige og frivilligt mandskab. Det civile beredskab blev stadig mere aktuelt, efterhånden som de vestallieredes bombetogter over Tyskland intensiveredes fra 1942 og frem til den tyske kapitulation i 1945. I dette job må Bjørnholm have høstet

Bjørnholm fungerede i et par år som stedfortræder for politimesteren i Skive, inden han på grund af sit engagement i modstandsbevægelsen måtte gå under jorden. Foto: Privateje.

nyttige erfaringer ikke mindst i organisatorisk henseende, som han helt givet kunne udnytte som chef i Oksbøl.

Årene i Skive blev dramatiske, fortæller sønnen Sven Bjørnholm, for de blev vidner til en intensivering af modstandskampen. Skive blev et vigtigt nedkastningsområde for de britiske forsyninger til modstandsbevægelsen. En årsag hertil var især toldassistent, løjtnant Anton Toldstrups aktiviteter. Toldstrup – kaldet ”Tolder” – blev, som mange andre danske officerer, arresteret af tyskerne i forbindelse med augustoprørerne den 29. august 1943. Han blev løsladt syv uger senere og fortsatte sit arbejde med at organisere nedkastninger for SOE (Special Operative Executive) for modstandsbevægelsens Region I (Nordjylland). Resten af besættelsen blev Anton Toldstrup det britiske SOE’s foretrukne leder af våbenedkastningerne. Med sine mange kontakter i Skive og omegn lykkedes det ham at stable en modtageorganisation for våben og plastisk sprængstof på benene, inklusive transport til især hovedstaden, hvor sabotagegrupperne var storforbrugere af de nævnte effekter.

Ved nytårstid 1944-45 fik familien Bjørnholms tilknytning til Skive en brat afslutning. I de første morgentimer arresterede Gestapo kernemedlemmerne i Skives modstandsorganisation. Resultatet blev, at de mere perifere medlemmer gik under jorden, herunder Bjørnholm og

hans voksne børn, mens fru Bjørnholm, som den eneste, blev i hjemmet. Blot en uge senere vendte Gestapo tilbage til familiens bopæl og fandt den store dragkiste, der befandt sig i husets kælderetage, og som indeholdt en større samling af våben og plastisk sprængstof. Herefter var hele familien Bjørnholm dømt til at forblive under jorden. Harry Bjørnholm turnerede herefter en tid rundt som gæst blandt venner og bekendte, imens modstandsbevægelsens Jyllandsledelse ledte efter en passende opgave til ham. Det blev i rollen som byleder, dvs. leder af den illegale modstandsorganisation i og omkring Horsens, hvorfra han kom til at opleve krigens sidste måneder. I sin nye rolle tog han sig af den militære organisation, bl.a. opstilling af ventegrupper, der kunne falde tyskerne i ryggen, hvis det kom til kamp i Danmark. Bjørnholms indsats i modstandsbevægelsen er i øvrigt kort beskrevet i Nationalmuseets modstandsdatabase, hvor der står, at han virkede som sektionschef og var tilknyttet modstandsbevægelsens Region II (Midtjylland).¹³ Sven Bjørnholm fortæller, at hans far deltog i de britiske styrkers indtog i Aarhus i forbindelse med Danmarks befrielse.

Efter kapitulationen skulle alt omorganiseres, og i tiden umiddelbart efter samledes hele den jyske modstandsbevægelses ledelse på Hotel Ritz i Aarhus. Her fik Harry Bjørnholm besøg af sin søn Sven, når denne sommetider i weekenderne kom cyklende fra kostskolen på Herlufsholm, hvor han gik i gymnasiet.¹⁴ Sommerferiestemningen blev dog snart afløst af alvorlige overvejelser om kommende opgaver, og det bragte Oksbøl ind i billedet.

Lejrchef i Oksbøl

I de første døgn efter befrielsen forhandlede Socialministeriet med Indenrigsministeriet og en repræsentant for den allierede overkommandos mission (SHAEF) bl.a. om mere end 200.000 civile tyske flygtninge, der befandt sig i landet. Enden blev, at Statens civile Luftværn blev anmodet om indtil videre at påtage sig forplejningen af de flygtningene,

som den tyske værnemagt havde efterladt i forlægninger over hele landet.¹⁵

En af disse forlægninger var Truppenübungsplatz Oksbøl eller Oksbøllejren, som indtil befrielsen den 5. maj 1945 var en militærlejr under tysk administration. Dette ændrede sig med et slag ved befrielsen. De tyske soldater fik i dagene umiddelbart efter befrielsen marchordre, men tilbage i lejren var, ifølge en optælling fra midten af maj 1945, endnu 10.500 civile tyske flygtninge.¹⁶ Disse var i løbet af besættelsens allersidste måneder blevet indkvarteret i lejren. Efter befrielsen kunne de civile flygtninge i modsætning til soldaterne ikke umiddelbart sendes tilbage til Tyskland, dels fordi de britiske militærmyndigheder i Nordvesttyskland modsatte sig, dels fordi de kom fra de østligste områder af Tyskland, som nu var under sovjetisk kontrol.

Det var stillingen som chef for denne lejr, Bjørnholm søgte eller fik tilbudt. Oksbøllejren var helt fra begyndelsen Danmarks største, hvis man ser bort fra, at der lige umiddelbart efter befrielsen befandt sig omkring 35.000 civile tyske flygtninge i Københavns Frihavn.¹⁷ Frihavnen rummede de flygtninge, der var kommet til landet i de allersidste dage inden den tyske kapitulation. Der var derfor tale om et ankomststed snarere end en lejr. Disse 35.000 flygtninge blev derfor snart fordelt til andre lejre spredt over hele landet bl.a. Oksbøl.

Harry Bjørnholm overtog posten som lejrchef i Oksbøllejren efter løjtnant Jørgen Wandler, der havde fungeret som leder i den første tid efter den tyske kapitulation. Af en skrivelse fra Arbejds- og Socialministeriet af 23. juni 1945, fremgår det, at man var klar til at ansætte en lejrchef og en stedfortræder for denne.¹⁸ Den 10. juli 1945 blev Harry Lorenz Bjørnholm ansat som leder for "Statens civile Luftværns Flygtningelejr i Oksbøl", hvorefter Wandler blev hans næstkommanderende.¹⁹

Hvorfor Harry Bjørnholm kom til Oksbøllejren er lidt uklart, men ifølge Sven Bjørnholm kan det godt have været lidt tilfældigt, dvs. en ledelseskabale, der skulle gå op. Forholdene efter den tyske kapitulation betød, at der skulle

bruges mange danske ledere, og en hel del af disse kom fra luftværnet og modstandsbevægelsen. Til Bjørnholms fordel var det utvivlsomt, at han talte godt tysk, bl.a. fordi hans stedmor var baltertysker og kun talte tysk. Hans ledelseserfaring og hans indsats under besættelsen har givetvis også spillet en rolle, da posten, som lejrchef for den største lejr for tyske flygtninge, skulle besættes.

En skrivelse fra sognerådsformand og luftværnschef Peder Christensen (Aal Sogn) viser, at kommunikationen mellem Oksbøllejren og det omgivende lokalsamfund var træg. Således oplyser sognerådsformanden, at han den 2. august havde fået meddelelse om, at Bjørnholm var ny chef i Oksbøllejren (altså mere end tre uger efter ansættelsen). Samtidig kunne sognerådsformanden meddele, at kommunens forpligtelser over for lejren nu var afsluttet, og at han ønskede en endelig opgørelse over udgifter til lejren, så kommunens udestående kunne blive afviklet. Til dette formål ønskede han at få oplyst en skæringsdato for, hvornår kommunens forpligtelser over for lejren var ophørt eller ville

Med stillingen som lejrchef fulgte også en tjenestebolig. Her boede lejrchef Bjørnholm og hustru. Sønnen, Sven Bjørnholm, husker, at han havde værelse på overetagen, når han besøgte sine forældre i Oksbøl i 1945-46. Foto: Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.

ophøre af hensyn til rekvisition af fødevarer og betalingen af disse.²⁰ En vigtig dato set med lokale øjne, for herefter ville alle økonomiske forpligtelser til Oksbøllejren, herunder også Bjørnholms løn, påhvile staten.

Med stillingen som lejrchef i Oksbøl flyttede Bjørnholm til Oksbøl sammen med sin kone Inger. Her fik de stillet kommandantboligen (nu: Skovvænget 6) i Oksbøl til rådighed. Her passede Bjørnholm sit arbejde som lejrchef for de tyske flygtninge, mens fru Bjørnholm varetog husholdningen i privaten bl.a. med hjælp fra en dygtig dame fra Østprøjsen, Frau Matthies. Lejrchefen fik desuden stillet en tjenestebil med tilhørende chauffør til rådighed. Månedslønnen som lejrchef var kr. 1000, mens hans næstkommanderende, Wandler, måtte nøjes med kr. 742,50 (november 1945).²¹

Jobbet som lejrchef kan måske allerbedst betegnes som en robinsonade, der handlede om at opbygge og organisere rammerne om en tilværelse for de mange tusind mennesker. Derfor måtte Bjørnholm og hans medarbejdere improvisere fra situation til situation. Befolkningen inden for pigtråden skulle beskæftiges og arbejdet organiseres. Hver dag kom der fødevarer til lejren, og alene fordelingen af disse var en stor opgave; der var sygdomsepidemier, skolevæsen, kulturelt arbejde, oplysningsarbejde og meget mere, som nu skulle bringes til at fungere. Med andre ord handlede det om at skabe orden i kaos.

Sven Bjørnholm fortæller, at det på et tidspunkt i løbet af efteråret 1945 kom enten løjtnant Wandler eller Bjørnholm selv for øre, at der i Nymindegablejren længere nordpå var tipvognsspor, tipvogne og sågar et tipvognslokomotiv. I løbet af kort tid fik Bjørnholm og Wandler aftalt med lederen af Nymindegablejren, at tipvognsudstyret skulle sendes til Oksbøl. Dele af Nymindegablejren fungerede nemlig efter befrielsen som parkområde, dvs. et område med oplagret krigsmateriel, som værnemagten havde efterladt. Erindringen bekræftes af en flygtningeinspektørrapport fra januar 1946, hvor det fremgår, at der nu var blevet anlagt et tipvognsspor til transport af tørv.²² Det er muligt, at det er,

På billedet ses de tipvogne og tipvognsspor, som Bjørnholm og Wandler fik anlagt i løbet af flygtningelejrens første halve år. Derved lettedes transporten af fødevarer ind til lejren fra de store fødevarelagre i Kulgården.
Foto: Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.

hvad der er blevet oplyst inspektørerne, men Sven husker, at han under sit sidste besøg i lejren i sommeren 1946, så rækkerne af tipvogne køre gennem lejragerne lastet med både rugbrød, kålrabiøer og kartofler.

Den danske lejradministration

Generelt var de danske lejradministrationer meget små. Det gjaldt også i Oksbøllejren, som ganske vist i kraft af sin størrelse havde en forvaltning, der var større end gennemsnittet. Et foto fra 1946 viser Bjørnholm med sin stab på blot 27 medlemmer foran administrationsbygningen. Denne eksklusive gruppe tog sig af omkring 35.000 flygtninge. Det vil i runde tal sige, at hver enkelt medarbejder havde ansvaret for omkring 1300 flygtninge hver! Det er et under, at det overhovedet lod sig gøre. Forklaringen må være den, at den danske lejrledelse formåede at organisere forholdene, så flygtningene inden for pigtråden opnåede et delvist selvstyre med eget byråd *Gemeindevertretung*, der stod i tæt kontakt med den danske lejrledelse og havde til opgave

at effektivere regler og ordrer. Havde dette samarbejde ikke fungeret, var missionen næppe nogensinde lykkedes. Af de samtidige flygtningeinspektørrapporter fremgår det tydeligt, at opgaven med at skabe en velfungerende lejr i meget udtalt grad var afhængig af flygtningenes egen

indsats inden for beskæftigelse, barakforhold og alt muligt andet. Det fremgår også af Bjørnholms korrespondance og ikke mindst hans afskedstale, at han havde fået opbygget et godt forhold til den tyske ledelse eller byråd. Eller som Sven Bjørnholm, der besøgte forældrene i Oksbøllejren

Foto fra 1946 viser Bjørnholm med sin stab på blot 27 medlemmer foran administrationsbygningen i Oksbøllejren. Denne lille gruppe tog sig af administrationen af de omkring 35.000 flygtninge, og det vil i runde tal sige, at hver enkelt medarbejder havde ansvaret for omkring 1300 flygtninge hver! Foruden administrationen var der også en dansk vagttjeneste, som en overgang talte 400 mand. I billedets centrum ses Bjørnholm, yderst til venstre ses løjtnant Jørgen Wandler, der var næstkommanderende i Oksbøllejren, mens læge Krarup, der var tilsynsførende i lejren, er nummer tre i forreste række fra venstre. Foto: Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.

flere gange, konkluderer: "Der må have eksisteret en stor tillid mellem danskerne og tyskerne".

Når de danske myndigheder var tilbageholdende med at opbygge store administrationer, var det dels på grund af omkostningerne, dels fordi lejrene blev anskuet som midlertidige foranstaltninger. I Flygtningeadministrationens hvidbog *Flygtninge i Danmark 1945-49*, der udkom i 1950, nævnes også en tredje grund, nemlig at det var svært at skaffe dansk personale lige efter befrielsen.²³ Først den 6. september 1945 fik den nyoprettede Flygtningeadministration en chef, nemlig den tidligere minister og socialdemokrat, Johannes Kjærbøl. Oprettelsen af Flygtningeadministrationen skete i erkendelse af, at de tyske flygtninge ville blive betydeligt længere end først antaget, men endnu vidste ingen hvor længe. Ti dage efter sin udnævnelse aflagde den ny chef Oksbøllejren og Harry Bjørnholm et besøg. Ved den lejlighed fremsatte Kjærbøl et ønske om, at bevogtningsstyrken blev udvidet til 180 mand, fordi det tilsyneladende knob med at holde tyskere og danskere på hver deres side af lejrhegnet.²⁴ Også de berygtede

Oksbøllejren var under bevogtning døgnet rundt, og fraternisering var forbudt. En overgang var det danske værnepligtige soldater, der forrettede vagtjenesten. Her et afslappet øjeblik, hvor en dansk soldat giver noget brød til nogle tyske flygtningedrenge, hvilket stred mod reglementet, men som så meget andet foregik det alligevel. Foto: Jørgen Carlsson.

hestestalde fik et par ord med på vejen, og Kjærbøl blev refereret for, at han ikke ville tage ansvaret for belægnin-gen i hestestaldene, når det blev vinter – underforstået: det måtte Bjørnholm og Wandler se at få klaret.²⁵ For at kunne klare de store udvidelser af Oksbøllejren var det nødvendigt at tage tyskernes hestestalde i brug. Disse var i sagens natur mere primitive end mandskabsbarakkerne og har i eftertiden (sikkert med rette) fået nogle knubbede ord med på vejen.

Samtidig stod det også hurtigt klart, at Oksbøllejren var en af de lejre, som myndighederne ville udvide, og i løbet af efteråret voksede antallet af tyske flygtninge i lejren til over 30.000 indbyggere for at nå op på over 35.000 flygtninge i februar 1946.²⁶ Udbygningen af Oksbøllejren og andre udvalgte flygtningeforlægninger, som nu blev endnu større på bekostning af mindre lejre, der blev lukket, var helt i tråd med Flygtningeadministrationens og Kjærbøls strategi, der gik ud på at udnytte de driftsfordele, der var ved store lejre frem for små fx i forhold til økonomi, overskuelighed, administration og bevogtning m.v.²⁷ Beslutningen om den meget betragtelige kapacitetsudvidelse i Oksbøl gav lejradministrationen nogle gevaldige udfordringer med at skaffe tilstrækkelig plads i løbet af 1945-46.

Som lejrchef havde Bjørnholm ansvaret for lejrens daglige drift og var øverste myndighed i forhold til forseelser og lovovertrædelser begået af tyske flygtninge jf. lejrinstruksens stykke 2.²⁸ Dette gjaldt i alle forhold, også i forhold til de tyske dommere og lejrdomstolene. Desuden skulle alle lejrdomstolens frihedsberøvende domme forelægges lejrchefen.

Til Bjørnholms og hans folks mange opgaver hørte endvidere at sørge for registrering, forplejning, hygiejne, beslaglæggelse af penge og effekter, sørge for at sundhedssystemet i lejren fungerede efter hensigten m.m. Desuden var det lejrlederens opgave at sørge for ro og orden, og at børn under ti år kom til ro inden kl. 20.00 samt, at der var ro i lejren senest kl. 22.00, og at ingen stod op før kl. 6.00, medmindre det gjaldt en arbejdsopgave.²⁹ Det var således

Sidst i november 1945 var der indkvarteret 30.500 flygtninge i Oksbøl, heraf var 85 % kvinder og børn. Siden maj var Oksbøllejren blevet udvidet med 20.000 indbyggere, og da inspektørerne besøgte lejren, kæmpede man stadig med følgerne af den store stigning i indbyggertallet.

ganske håndfaste regler, som lejrene blev styret efter – slet ikke ulig en militærlejr. Så håndfaste at forfatterne til hvidbogen fandt det nødvendigt at tilføje, at lejrinstruks og lejrreglement fra henholdsvis juli og november 1945 var

præget af den første tids ret stramme syn på flygtningene og af det forhold, at flertallet boede i forskellige beslaglagte bygninger i byerne. Efterhånden som flygtningene samledes i mere afsondrede baraklejr, mildnedes en række af instruksens bestemmelser.³⁰

Særligt i begyndelsen var det en vigtig opgave for lejrchefen og hans medarbejdere at sikre, at der ikke afholdtes politiske propagandamøder af nogen art i lejren. Nazismen skulle ikke stikke sin hestehov frem igen, og alle tanker om tysk revanchisme skulle bekæmpes, hvorfor den kulturelle og demokratiske oplysning også prioriteredes højt. Det tyske folk var fra 1933-45 blevet fyldt med Hitlers og Goebbels løgne, og det skulle der rettes op på.

En anden af lejrchefens fornemste opgaver bestod i at finde de rette folk og organisere lejrens dagligdag. Det var en betydelig logistisk opgave; hvor mange senge skulle der eksempelvis bruges på lazaretet, når der boede så og

så mange i hvert kvarter, og der var så og så mange kvarterer? Hvordan organisere forplejning og brændsel mest retfærdigt? Hvordan løse de mange tekniske og praktiske problemer som eksempelvis at vedligeholde veje og holde kulden ude om vinteren? Samtidig var der også hele den menneskelige side af sagen, såsom de menneskelige konflikter og den kriminalitet, der naturligvis ikke kunne undgås i en så tæt befolket lejr som Oksbøllejren. Arbejdet som lejrchef krævede i høj grad takt, tolerance, medmenneskelighed og social forståelse.

Foruden de allerede nævnte opgaver stod Bjørnholm og hans beskedne administration også for driftskontoret, der tog sig af depotet, kartoteket, gartneriet og værkstederne. Regnskabskontoret tog sig af vareindkøb, varefordeling og bogholderi. Kirkekontoret registrerede dødsfald og fødsler. Censuren tog sig af den ind- og udgående flygtningepost. Lazaretafdelingen stod for forsyningerne til sygehusene. Kørselsafdelingen stod for lejrens vognpark, transport af fødevarer og brændsel, mens kontoret for bilværkstederne stod for reparation og ombygning af biler. Kontoret for andre tekniske værksteder tog sig af vand- og strømproduktion, badeanstalten, vaskeriet, kanalisation og kloaker, og dertil kom bygningskontoret og telefoncentralen. Derudover var der yderligere tre selvstændige danske afdelinger i lejren. Det drejede sig om politiafdelingen, der talte ca. 30 mand og CBU-tjenesten, der især tog sig af lejrens brandtjeneste og sidst bevogtningstjenesten, der på sit højdepunkt omkring 1946 talte ca. 400 mand, og en overgang bestod af danske værnepligtige soldater.³¹

Af lejrchefens korrespondance synes forholdet mellem de selvstændige danske afdelinger og lejradministrationen nærmest at have været mere anstrengt end forholdet til tyskerne. Det gælder især Bjørnholms forhold til vagtdetachementets ledelse, ligesom forholdet til flygtningechefen, fhv. minister Johsannes Kjærboel, at dømme ud fra den eksisterende korrespondance, til tider også kunne være lidt anspændt; begge dele kan have været medvirkende til, at Bjørnholm forlod lejren i 1946.³² På den anden side vidste Bjørnholm som

alle andre, at stillingen som lejrchef i Oksbøllejren blot var midlertidig, til trods for at flygtningehjemsendelserne i sommeren 1946 endnu ikke var kommet i gang.

Skulle der være mening i at genindtræde i hæren for den snart 55-årige lejrchef, var det nu. Motiverende var det sikkert, at Bjørnholm i december 1945, mens han endnu var lejrchef, blev forfremmet til oberstløjtnant som anerkendelse for sin indsats i modstandskampen. Samtidig ville der blive brug for hans erfaring i forbindelse med opbygningen af en ny dansk hær, der skulle være en demokratisk og alsidigt rekrutteret militær styrke. Efter befrielsen blev der derfor lavet en ordning, hvor modstandsfolk, der havde udmærket sig i fx sabotagen eller ved nedkastninger, midlertidigt kunne søge ind i hæren, og senere vedtog Folketinget en lov, som gjorde det muligt for modstandsbevægelsens folk at fortsætte en karriere inden for værnene og evt. få en officersrang og komme på kursus og få de nødvendige færdigheder for moderne officerer.

Efter tiden som lejrchef i Oksbøllejren genindtrådte Harry Bjørnholm i hæren nu med rang af oberstløjtnant. Her ses han til venstre som vognkommandør på en Staghound panservogn på Randers ny Dragonkaserne ca. 1946. Foto: Privateje.

Den ordning omfattede også folk som Bjørnholm, der allerede havde en officersuddannelse, men som frivilligt havde forladt hæren, og den benyttede han sig af. Efter tiden i Oksbøl vendte den nyudnævnte oberstløjtnant Bjørnholm tilbage til sit gamle regiment i Randers, hvor han blev til sin pensionering i 1950.

Organiserede bordeller og våbenhandel i Oksbøllejren

Offentligheden havde ingen adgang til flygtningelejrene. Til gengæld åbnede Flygtningeadministrationen dem en gang imellem for den samlede presse.³³ Denne politik gav anledning til både rygtedannelse og gisninger om, hvad der foregik bag pigtråden i de lukkede lejre. Det kommunistiske dagblad Land og Folk var alt andet end begejstret for den socialdemokratiske flygtningechef Johannes Kjærbøl. Partiorganet skrev altid kritisk om ham og hans måde at håndtere de tyske flygtninge på. I januar 1946 havde Bjørnholm haft besøg af en af bladets journalister. Kjærbøl fik nys om dette og henvendte sig til Bjørnholm og skældte ud. Bjørnholm meldte tilbage, at han ikke havde givet journalisten adgang til lejren, men blot havde besvaret nogle spørgsmål. Bjørnholm bad derfor Kjærbøl om at meddele ham, hvilke oplysninger han fremover måtte give.³⁴

Trods bevogtningens høje prioritet i Oksbøllejren, var den tilsyneladende ikke 100 % effektiv, i hvert fald ikke, hvis man skal tro en notits bragt i dagbladet Vestkysten i marts 1946. Her kunne man læse, om "Tyske Piger fra Oksbøl paa Besøg i Haderslev". Historien handlede om, at pigerne havde sneget sig ud af lejren, hvorefter de var blevet afhentet af en lejebil fra Haderslevvegnen. Pigerne havde efterfølgende opholdt sig hos forskellige personer i Haderslev i flere dage, hvorefter de forsynet med levnedsmidler blev kørt tilbage til Oksbøl. Forehavendet var blevet opdaget, fordi to flygtningepiger var blevet pågrebet hos en mand i Haderslev.³⁵ Sagen var opklaret, og kvinderne var igen bag pigtråd. Om det nu var denne episode, der gav næring til vedholdende rygter om bordelvirksomhed i Oksbøllejren

er uvist, men det kan sagtens have været en sådan sag, der fik rygterne til at svirre.

Bordelrygterne dukkede op i Politiken, og bladets læsere kunne derved få deres eventuelle antipatier over for Johs. Kjærbøl bekræftet.

Der foreligger i Oksbøl et Eksempel paa skandaløse Forhold med organiseret Utugt og tilsyneladende finder dette sted under Beskyttelse af Flygtningeministerens Johs. Kjærbøls administration, idet denne Statsinstitution forhindrer det stedlige Politi i at gribe ind. En entreprenant Herre i Oksbøl-lejren, der er en af vore største Flygtningelejre med sine 35.000 Flygtninge for Størstedelen Kvinder, har startet en Bordelvirksomhed for Soldaterne i Bevogtningstjenesten. Politifuldmægtig Schlandbusch (Henning Schlanbusch, forf. anmærkning), Varde, udtaler, at det lokale Politi ingen Ret har til at gribe ind over for Lovovertrædelser i Flygtningelejren, der staar direkte under Flygtningeadministrationen. Af denne Grund er det vanskeligt at komme Uvæsenet til livs og paa samme Maade er det med Bordelværtens bibeskæftigelse ulovlig Handel med Vaaben og Ammunition. Han har solgt Rifler til 1.000 kr. Stykket.³⁶

Befolkningen blev ifølge Politikens journalist tilsyneladende ført bag lyset af Johs. Kjærbøl og Flygtningeadministrationen, som var blevet en stat i staten, hvor end ikke politiet havde mulighed for at gribe ind over for prostitution og våbenhandel. Var der tale om et rygte, var det et af de mere sejlivede, for en næsten identisk historie fandt også vej til spalterne i den lokale avis Vestkysten. Her kunne læserne den 20. juni 1946 læse et referat af en artikel bragt i det konservative dagblad Esbjergbladet:

Efter hvad vi erfarer, er der i Oksbøllejren blevet afsløret en veritabel Bordelvirksomhed, som havde overordentlig stor Søgning bl.a. af Soldater fra Esbjerg. Man ved endnu ikke, hvem der har indrettet Bordellen, for siden Politiet er kommet paa Sporet, er "Forretningen" blevet ophævet og saavel "Personale" som Ledelse flygtet. I Bordellen, som var indrettet i en gammel tysk Barak, fandtes henvend en Snes Kvinder, alle tyske Flygtninge. Det er foreløbig en Gaade, hvorledes det har været dem muligt Aften efter Aften at komme ud af Lejren. I øvrigt kunne man i samme Barak købe tyske Vaaben, — endda meget billigt. Taksten for en ni mm Revolver var saaledes 15 Kr., og det vides, at mange paa Egnen har erhvervet sig en Skyder paa denne Maade.³⁷

Hvor sådanne oplysninger kom fra er uvist, men det var næppe fra lejrchef Bjørnholm. Man bemærker, at historierne ligner hinanden ganske meget. Det gælder bordelvirksomheden såvel som våbenhandlen, bortset fra den jyske beskedenhed, som gjorde historien mindre farvestrålende, og hvor riflerne til 1000 kr. var blevet til små 9 mm revolvere (pistoler?) til bare 15 kr. stykket.

Under alle omstændigheder var det foruroligende nyheder, som Vestkystens kritiske journalist naturligvis måtte have opklaret. Måske havde man fat i noget? Derfor præsenterede journalisten de hårrejsende påstande for "Ritmester Bjørnholm, der har kommandoen i Nordlejren i Oksbøl", som der står. Bjørnholms kommentar var kort og godt, at "Det var Løgn fra Ende til anden". Ifølge Bjørnholm havde historien intet med virkeligheden at gøre, og han blev citeret for at sige

De kan godt skrive, at der end ikke har været den mindste Fjer, som kunde være blevet til denne And. Der verserer mange Historier her fra Oksbøl-Lejren, alt for mange, og det skyldes for en stor Del, at Journalisterne ikke har adgang til Lejren. Jeg har forsøgt at faa udvirket et Pressebesøg, men det er ikke lykkedes, selv om jeg personlig mener, at det var den bedste Maade, hvorpaa man kunde komme Rygterne til Livs.³⁸

"Løgn fra ende til anden" var lejrchef Bjørnholms reaktion, da man den 20. juni 1946 kunne læse i Vestkysten, at der i Oksbøllejren var både bordelvirksomhed og illegal våbenhandel. Rygterne fik næring på grund af Flygtningeadministrationens politik, der formenten pressen adgang til lejrene. En politik Bjørnholm personligt ikke var enig i.

Mere synes der ikke at være kommet ud af sagen, og alt tyder på, at Bjørnholm havde ret i, at der var tale om fantasifulde påstande, der formentlig var opstået på baggrund af den lukkethed, der prægede den danske flygtningepolitik ikke mindst i begyndelsen. Ikke desto mindre ved vi fra faderskabssagerne – i Oksbøllejren blev tallet opgjort til 67 – at der blev født en hel del uægteskabelige børn blandt de tyske flygtninge, hvoraf mange havde danske fædre.³⁹ Der var uden tvivl "trafik" gennem lejrhegnet i form af tyske flygtninge, der forsøgte at stikke af, samt fraternisering mellem tyskere og danske, men det betyder ikke som antydning i pressen, at det var organiseret prostitution.⁴⁰

Flygtningeadministrationens øjne og ører

Flygtningelejrene var ikke et anliggende for offentligheden, og derfor må historikere i dag forlade sig på interne skrivelser i det omfang, sådanne findes. Og der eksisterer fra perioden et stort antal rapporter skrevet af de flygtningeinspektører, som Flygtningeadministrationen udpegede i løbet af efteråret 1945. Disse skulle så at sige fungere som Flygtningeadministrationens øjne og ører. Inspektørernes første besøg i Oksbøllejren fandt sted sidst i november 1945. Besøget var et led i Flygtningeadministrationens bestræbelser på at skabe overblik over de mange forlægninger med tyske flygtninge. I hele landet var der i alt syv af disse inspektørhold, der alle bestod af en mandlig og en kvindelig inspektør, hvis opgave det var at undersøge forholdene i samtlige flygtningelejre og derefter afrapportere deres iagttagelser til Flygtningeadministrationen. Flygtningeinspektørerne skulle først og fremmest se på, hvordan lejrene fungerede ledelsesmæssigt, boligmæssigt, forplejningsmæssigt, skolemæssigt og ligeledes vurdere sundhedstilstanden, beskæftigelsessituationen osv. Rapporterne skulle bruges til at foretage forbedringer og justeringer, og i sidste ende til at vurdere om den enkelte lejr skulle lukkes eller var egnet til udvidelse. Flygtningeinspektørerne havde således adgang til det, som var lukket land for den danske presse og

dermed også offentligheden. Denne lukkede politik gav, som det er fremgået, anledning til polemik og rygtedannelse – alligevel holdt Flygtningeadministrationen stædigt fast i den – velsagtens fordi den sikrede arbejdsro for Flygtningeadministrationen og arbejdet ude i lejrene. Ulempen ved denne lukkethed blev påpeget af enkelte i samtiden bl.a. af samfundsrevseren Poul Henningsen, men ellers synes det mest at være i eftertiden, at den lukkede politik kom under mistanke.⁴¹

Fra Oksbøllejren og Bjørnholms tid foreligger flere af disse rapporter fra inspektionsbesøgene foretaget af inspektionsholdet for Ribe og Ringkøbing Amter, Nora Bremerstent og Albert Jørgensen (senere erstattet af Poul Thomsen). Rapporterne giver et godt indblik i hvilke massive problemer, man stod over for, ikke bare i Oksbøllejren i 1945-46, men i lejrene over hele landet.

Den første inspektion i Oksbøllejren fandt sted den 28.-29. november 1945. Der var på det tidspunkt 30.500 flygtninge i lejren, hvoraf 85 % var kvinder og børn. Siden maj var Oksbøllejren blevet udvidet med 20.000 indbyggere, og da inspektørerne besøgte lejren, kæmpede man stadig med følgerne af den store stigning i indbyggertallet. Inspektørerne kunne under deres besøg konstatere, at sygeligheden i lejren havde været stor, men at den dog var i bedring. Ganske vist rådede man i lejren over et stort lazaret med 900 senge foruden en kirurgisk og en medicinsk afdeling, hvortil der var knyttet en overlæge og assisterende læger. Til gengæld manglede lægerne både medikamenter, tæpper og madrasser. Udover sengeafsnittene på selve lazaretet havde man indrettet sygestuer i hver blok, hvor man kunne behandle lettere sygdomstilfælde. De sygdomme, som inspektørerne hæftede sig ved, var først og fremmest de alvorlige smitsomme sygdomme som tyfus, difteritis (alvorlig halsbetændelse), dysenteri, skarlagensfeber og tuberkulose, som de noterede var dalende i forhold til ugen før.

Der er ingen tvivl om, at Bjørnholm og hans stab stod over for en meget vanskelig opgave, som endnu var langt

fra at være løst. Stadig var det basale endnu ikke kommet helt på plads; til eksempel var et tysk arbejdshold beskæftiget med at reparere utætte tage, så det holdt op med at regne ned i sengene! Trods en tredobling af indbyggertallet i Oksbøllejren i løbet af efteråret 1945 blev belægningen i lejren som helhed vurderet som rimelig. Alligevel vurderede inspektørerne, at der var behov for yderligere udvidelser i lejren.⁴² Beskæftigelsessituationen i lejrene var også af største betydning, og derfor også et område, som flygtningeinspektørerne interesserede sig for; dels ville en høj beskæftigelse kunne minimere de danske udgifter; dels var det danskernes vigtigste våben imod lejrspsykoser og krigstraumer. Inspektørerne noterede her, at Bjørnholm og hans lejradministration i november havde skaffet heltidsbeskæftigelse til 8000, mens 5000 var halvdagsbeskæftigede.

I januar 1946 besøgte Nora Bremerstent og Albert Jørgensen Oksbøllejren igen. De kunne nu konstatere, at

Inspektionerne i Oksbøllejren viser, at situationen i det første halve års tid var meget svær, bl.a. som følge af de store udvidelser, der fandt sted i lejren, og hvor indbyggertallet mere end tredobledes for at nå op på godt 35.000. I løbet af 1946 var ledelsen kommet langt i forsøget på at skabe orden i kaos. Til højre i billedet ses tipvognssporet. Foto: Jens Anker Gielstrup.

man var i gang med at opføre 14 nye barakker, som dog ikke var klar endnu. Barakkerne var yderst tiltrængte, for lejrens indbyggertal kom i løbet af december og januar op på godt 35.000. I januar 1946 var der 8000 skolepligtige børn, men kun 6000 af disse fik blot seks timers undervisning om ugen. De to inspektører påtalte også, at der i et rum på blot 48 m² boede 36 drenge i alderen 12-18 år uden pårørende. I et andet lille rum på 57 m² boede ligeledes 36 drenge. Samtidig fik inspektørerne oplyst, at beskæftigelsessituationen i lejren led under mangel.

Rapporten efterlader et indtryk af, at den store forøgelse af indbyggere i Oksbøllejren betød, at forholdene stadig var virkelig svære ved årsskiftet 1946, og at ledelsen var nødt til at anvende midlertidige barakker, hvor forholdene kunne være forfærdende. Ledelsen og dermed Bjørnholm svarede inspektørerne, at overflytningen fra andre mindre lejre til Oksbøl var særligt problematisk, fordi den var i fuld gang, inden de nye barakker var klar til brug. Når de nye barakker var klar, ville sådanne forhold forhåbentlig ikke gentage sig. Til gengæld kunne inspektørerne under dette besøg konstatere, at sundhedstilstanden i lejren nu var god. Dog var der stadig en del tilfælde af difteritis og tuberkulose hver uge.⁴³

Det næste inspektørbesøg hos Bjørnholms stab i Oksbøllejren fandt sted i februar 1946. Denne gang kunne Bremerstent og Jørgensen konstatere, at de store omflytninger i lejren stadig ikke var helt afsluttet. Endnu lå der flygtninge i nødkvarter i halm på gulvet, uden senge! Samtidig var spædbørnsdødeligheden i lejren steget henover årsskiftet. Af lejrens 457 børn under ét år var 23 døde i januar 1946. På et af lejrens lazaretter var 21 af 24 indlagte børn døde som følge af en smitsom tarmbetændelse, som ifølge inspektørerne også hærgede blandt danske børn uden for lejrene. Samtidig noterede de, at flere tyske kvinder havde iagttaget, at børn i lejren, der var født sunde og raske pludseligt døde af hjerteslag efter et halvt års tid uden forudgående sygdom. En af de tyske læger mente, at de dårlige boligforhold og mangel på ro spillede ind.

Konsekvensen af dette blev en påbudt hviletid mellem kl. 13 og 15, og at alle spædbørn blev flyttet ud af hestestaldene; så der blev stillet barakker til rådighed for mødre med spædbørn. Inspektørerne konkluderede, at disse meget vanskelige forhold var af midlertidig art og ville kunne løses. Endnu engang noterede inspektørerne overbelægning, og i et tilfælde var det særligt slemt med 72 mennesker på 288 m². Derfor anmodede de lejrledelsen om at se grundigt på belægningsforholdene igen. Når det kom til beskæftigelsessituationen var denne, trods store anstrengelser, stadig utilfredsstillende især blandt de unge, hvilket bl.a. blev tilskrevet lokale- og materiale-mangel.⁴⁴

I marts 1946 vendte Jørgensen og Bremerstent tilbage på opfølgingsinspektion, og denne gang kunne de konstatere, at lejrens barakforhold, som ønsket, var i gang med at blive revideret. Samtidig var man i fuld gang med at opføre fire nye barakker for mødre med spædbørn. Den første nye barak var allerede beboet, og de to inspektører gav udtryk for, at denne foranstaltning ville være til fordel for børnene og deres sundhedstilstand. Samtidig fremgår

det af inspektørrapporterne, at de nye skolebarakker med 85 klasseværelser var taget i brug til glæde for 8000 skolebørn, der nu fik to timers skolegang dagligt. For at modvirke den stigende ungdomskriminalitet i lejren forsøgte man sig desuden med spejderidræt.⁴⁵ Sven Bjørnholm fortæller i den sammenhæng, at han fik lov at arbejde med en spejderlejr i Sølager vest for lejren i de perioder, hvor han opholdt sig hos forældrene i Oksbøl. Det betød, at flygtningespejderne – på spejderære – fik lov til at komme uden for lejren.

Rapporten fra marts samt de øvrige rapporter tyder på, at man fra lejrledelsens side tog flygtningeinspektørernes (og de tyske lægers) anmærkninger alvorligt, og der synes at have været et udmærket samarbejde.

Det sidste inspektørbesøg, mens Bjørnholm var lejrchef, fandt sted i august 1946, da Nora Bremerstent og Poul Thomsen, der havde afløst Albert Jørgensen, inspicerede lejren. Under denne inspektion nævnes sundhedstilstanden ikke, hvilket må skyldes, at den var blevet klart forbedret. Det understøttes også, hvis man sammenligner dette

Flygtningeinspektørerne var udsendt af Flygtningeadministrationen i København. Deres afrapporteringer blev brugt til at skabe et overblik over situationen i de mange lejre. Administrationen var især interesseret i lejrenes belægnings-situation, sundhedstilstand og beskæftigelsessituation.

med antallet af døde tyske flygtninge i hele landet. Således registrerede kirketjenesten samlet set i alt 17.209 dødsfald blandt de tyske flygtninge. 80 % af disse, 13.741, fandt sted i løbet af det første år, dvs. fra perioden januar 1945 til februar 1946, mens de sidste 20 %, dvs. 3468, fordeler sig over de sidste tre år. Med andre ord havde de danske myndigheder i løbet af de otte måneder, der var gået siden befrielsen, fået standset overdødeligheden blandt de tyske flygtninge, og det gjaldt altså også i Oksbøllejren.⁴⁶ Inspektørerne noterede denne gang, at der om sommeren i det store hele var godt i Oksbøllejren, fordi der var god udenomsplads med mange muligheder, men beboelsesrummene fandt de ikke på højde med standarden andre steder, når det kom til orden, renlighed og pyntelighed.

På dette tidspunkt var Bjørnholm på vej væk fra Oksbøllejren, men noget tyder på, at han og hans stab havde overvundet de største vanskeligheder. Dette understøttes også af de efterfølgende flygtningeinspektørrapporter, der omtaler problemer af stadig mindre alvorlig karakter sammenlignet med de første rapporter.

Er Oksbøl et dansk Neuengamme?

I dagene omkring Bjørnholms fratræden som lejrchef fik den danske presse adgang til Oksbøllejren. Faktisk havde Bjørnholm allerede i marts 1946 forsøgt at udvirke, at pressen fik adgang til lejren simpelthen for at komme misvisende oplysninger og rygter til livs.⁴⁷ Med Flygtningeadministrationens tilladelse skete dette tirsdag den 3. september 1946, da 40-50 journalister ifølge Vestkystens oplysninger fik adgang til lejren.⁴⁸ Besøget gav anledning til flere avisartikler i bl.a. Vestkysten, Jydske Tidende, Jyllands-Posten og BT, der kunne fortælle om byen, der var Danmarks sjette største, men som kun de færreste kendte. Avisartiklerne er vigtige i denne sammenhæng, fordi de er skrevet på netop det tidspunkt, da lejrchef Bjørnholm forlod lejren, og de kan dermed læses som en slags status over hans indsats som lejrleder.

Af disse artikler er Jyllands-Postens "Oxbøl Flygtningelejr er Danmarks sjette største By" den mest positive. Artiklen blev bragt lørdag den 7. september 1946, fire dage efter besøget havde fundet sted. Jyllands-Postens udsendte medarbejder interesserede sig bl.a. for beskæftigelsen i lejren og konstaterede, at arbejdslysten blandt flygtningene var stor, hvorefter han snusfornuftigt tilføjede, at: "Lediggang er noget af det værste, man kan dømme Indbyggerne til". Med andre ord: den danske administration og Bjørnholm havde løst deres opgave. Det samme gjaldt beskrivelsen af den tidligere tyske førstedame i København; nemlig fru Hilde Best, som boede i Oksbøllejren med sine fire børn. Hendes mand, den tidligere rigsbefuldmægtigede dr. Werner Best sad i Vestre Fængsel i København og ventede på sin retssag. I Oksbøllejren boede fru Best i en barak, der næsten udelukkende var beboet af personale fra det tyske gesandtskab. Ifølge artiklen var fru Best på ingen måde glad for de fremmede journalisters tilstedeværelse. De kunne til gengæld konstatere, at hun havde tabt sig og ellers var bleg og stille. Underforstået: herrefolksmentaliteten var vist efterhånden pillet ud af hende. I samme tonefald oplyses det i en anden af artiklerne, at "Fru Dr. Best vasker Gulv".⁴⁹

I det hele taget var Jyllands-Postens journalist meget positiv over for det arbejde, som ritmester Bjørnholm og hans stab havde udrettet i det forgangne år. Ifølge journalisten var lejropsykosen ikke særligt fremtrædende, mens den skulle have spillet en større rolle i andre mindre lejre, hvor flygtningene havde pigtråden tættere inde på livet, hvilket havde resulteret i både sindssyge og selvmord. I Oksbøllejren havde der kun været fire selvmord, skrev han. Journalisten kunne også fortælle læserne, at det skyldtes de mange adspredelser, der var i lejren.

På forskellige Scener opføres Kabaretter og mere folkelig Underholdning. I *Bunte Bühne* har man Artistoptræden og Ballet, men intet overgaar den store Kino, der er Lejrens Hovedscene. Det er en imponerende Teaterbygning som Tyskerne har efterladt sig. Der er 900 nummererede Siddepladser og i "Kino" samles Blomsten af Lejrens kvindelige Skønhed.

Journalisten kunne fortælle, at man i lejren blandt flygtningene var så heldig at have direktøren for Stadtteater Danzig, Walter Warndorff og hans unge hustru Eva Just. Warndorff havde ikke meget at gøre med, alligevel var Jyllands-Postens medarbejder ganske imponeret over, hvad Warndorff havde udvirket. Sven Bjørnholm fortæller, at hans far også var meget begejstret for teaterdirektøren, fordi han formåede at skabe noget godt ud af ingenting. Sven fortæller, at de bl.a. spillede *Sommer i Tyrol* og havde skaffet instrumenter til et helt orkester. Disse tiltag var forsøg på at skabe indhold i en tilværelse, som ellers var begrænset af pigtråd.

Journalisten kunne også berette, "at der ved afskedsfesten for Harry Bjørnholm i *Kino* opførtes en udstyrsrevy, som en verdensscene kunde være bekendt. Damerne optrådte i elegante selskabskostumer med kulisser fra New York, Paris og andre storstæder". Mest imponeret var journalisten dog over, at den festlige forestilling blot havde kostet 627 kr.! Kjolerne var fremstillet af crepepapir, parykkerne var lavet af optrevlede snore, cowboyernes vaskeskindsbukser var

af sækkelærred osv. Det hele kan syes om og bruges igen, fortalte han sine læsere behørigt imponeret. Musikken blev leveret af et dygtigt 15-mands orkester med alt fra flygel til stortromme. "*Kino* er som et lille Paradis bag Pigtraaden. Her kan Flygtningene under de tre Timer lange Forestillinger glemme Madens Ensformighed, det lidet produktive Arbejde, de ensomme Belægningsstuer og de mørke Fremtidsudsigter".

Den afgående lejrchef Bjørnholm og hans stab fik et par pæne ord med på vejen fra teaterdirektør Warndorff. "Vi har her i Oxbøl den dygtigst ledede Lejr, og vi har skabt Landets bedste Teater". Jyllands-Postens artikel sluttede med det ledende spørgsmål, om ikke de 99 % af Warndorffs tyske medflygtninge ville give ham ret i det første. "Størstedelen af Lejrens gæster vil i hvert fald give ham ret i det sidste". Hermed fik landets største provinsavis samtidig lige langet ud efter hovedstaden og Det Kongelige Teater.⁵⁰

Mere nuanceret var imidlertid Vestkystens dækning, som i mindre grad end Jyllands-Posten havde de nationale briller på til gengæld for en større indlevelse i flygtningenes tilværelse.

Ved afskedsfesten for Harry Bjørnholm opførtes en udstyrsrevy, som kunne være en verdensscene bekendt, stod der i Jyllands-Posten i september 1946. "Damerne optrådte i elegante selskabskostumer med kulisser fra New York, Paris og andre storstæder". Mest imponeret var journalisten dog over, at den festlige forestilling blot havde kostet 627 kr.! Foto: Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.

I mere end et Aar har Offentligheden været forment Adgang til de store, strengt afspærrede Flygtningelejre, der ligger rundt om i Landet og pirrer Befolkningens Nysgerrighed og giver Anledning til Allehaande Skumlerier. Hvorfor maa ingen faa Lov at se? Gaar der noget i Svang? Er Oksbøl et dansk Neuengamme?

Sådan skrev Vestkystens journalist Torben Jensen den 7. september 1946. Torben Jensen var godt tilfreds med, at journalisterne havde fået frie hænder under besøget med tilladelse til at gå, hvor de ville, tale med hvem de ville og fotografere, hvad de ville.

Vestkystens reporter ville undersøge, hvad det var for en lejr, som Bjørnholm og hans stab havde skabt? Og særligt kritisk var han over for overbefolkningen i lejren.

Allerede den første tilfældige Barak, man vælger at gaa igennem, afslører, hvad der for Lederne maa være det altoverskyggende Problem. Husenes Overbefolkning. (...) Rummet er praktisk talt fyldt, og hvordan de 19 Mennesker, der bor her, faar bøvlet sig til Køjs om Aftenen er lidt af en Gaade. De enkelte Rum er adskilt ved tynde Trævægge, og naar hele Barakkens Befolkning i alt 172 Personer, tørner ind for Natten, maa man forestille sig en kommen-til uden lige – en Kriblen og en Kravlen som i et Hvepsebo.

Ellers kunne Vestkyst-journalisten oplyse, at han havde truffet to ældre mænd, der begge var meget tilfredse med at bo i lejren, men resten af de flygtninge, han var løbet ind i under besøget, gav udtryk for det modsatte, og at de ville hjem, om de så skulle gå til fods. Også lejrens store tuberkulosestation blev aflagt en visit, hvor journalisten konstaterede, at der ikke var overfyldt. Han gik langs sengene og så på børnene, der havde fået konstateret tuberkulose, men som trods diagnosen ikke så syge ud. Om den øvrige sundhedstilstand skrev journalisten: "at den efter indhentede Oplysninger var særdeles god. Af Lejrens mere end 35.000 Beboere er kun i alt 7-800 under Behandling, alle slags Tilfælde iberegnet; 32 tyske Læger arbejder under dansk Overledelse". Vestkystens journalist sluttede af med at fortælle, at "man maatte beundre den Dygtighed, hvormed Administrationen har formaaet at organisere det daglige Liv. Alt gaar stille og roligt. Forbrydelserne er faa – og sjældent alvorlige", og han fortsatte:

Jeg maatte flere Gange, naar jeg gik gennem de ringeste af Barakkerne, tænke ved mig selv: om det nu var dig, der var tvunget til at leve her? Dø af det vilde man ihvertfald ikke. I hele Lejren har der kun været fire Selvmord, hvoraf to endog blev begaaet af Personer, der i Forvejen havde været paa Sindssygehospital. Men naar man ikke ligefrem er forelsket i Næstens Aande, maa Nætterne være Skrækelige. Imidlertid, naar alt kommer til alt, er der jo selv her i Landet Folk, hvis Levevilkaar ikke hæver sig over Oksbøllejrens. Alligevel forlader man den naturstridige Spøgelsesby derude i Hedeplantagen med en stærk Følelse af, at jo før vi kan blive kvit des bedre, bare ikke paa den Maade, at Pigtraaden sløjfes, saa Indholdet faar Lov at sive ud i vor egen Befolkning, men Nætterne maa være skrækelige.⁵¹

I den Kolding-baserede Jydske Tidende lagde man også vægt på, at der i Oksbøl ikke var tale om et glansbillede, og journalisten citerede Flygtningeadministrationens chef Johs. Kjærbøl for ordene: "De vil faa baade godt og ondt at se, naar De kommer til Flygtningelejren i Oksbøl". Dette blev af journalisten udlagt som, at

man fra Ledelsens Side ikke ønskede at stikke noget under Stolen. Det var ikke potemkinske Landsbyer, vi skulde se. (...) Pressen [gives] Lejlighed til i nogle Timer ved Selvsyn at faa Indtryk af baade Lys- og Skyggesider. Og til de lyse Sider hører ganske givet det store og meget omfattende Arbejde, der af Administrationen gøres for at løse den vældige Opgave, der er stillet under de givne Forhold. Skyggesiderne var iøjnefaldende nok: alt for lille Plads til de 35.000 Flygtninge, der bor i denne ejendommelige By (...) og som Følge deraf Vanskeligheder, som for en Del ikke kan overvindes, men som stiller store Krav til de Ledendes Organisationsevne, Krav, som iøvrigt løses saa godt som muligt og under de givne Forhold beundringsværdigt.⁵²

Roserne fra Jydske Tidende gjaldt bl.a. det arbejde, som Bjørnholm og hans lille stab havde udført, mens journalisten med *potemkinkulisserne* nok hentydede til Poul Henningsens (PH) kritiske artikler i Politiken fra februar 1946, hvor PH havde beskyldt Flygtningeadministrationen for at fremvise en såkaldt *Potemkinkulisse* i stedet for virkeligheden inde i lejrene.⁵³

Jydske Tidendes journalist var enig med Vestkystens Torben Jensen i, at overbefolkningen var det alvorligste problem i lejren. I alt 155.000 m² var under tag i Oksbøllejren.

Oksbøllejren blev undtagelsesvis åbnet for pressen den 3. september 1946. Det skete blot tre dage efter lejrchef Bjørnholms afsked med lejren. Dagbladenes beretninger og flygtningeinspektørernes rapporter udgør et godt materiale til at vurdere, hvad der var sket i Oksbøllejren, siden danskerne havde overtaget ansvaret efter den tyske kapitulation i maj 1945.

Heraf var 105.500 m² anvendt til beboelse, hvorved hver flygtning kun havde 3 m² til rådighed. De øvrige 50.000 m² var fordelt på lazaretter, skoler, køkkener, opholds- og spiserum osv.⁵⁴ Journalisten hæftede sig desuden ved, at sundhedstilstanden havde ændret sig til det bedre i løbet af 1946, og den spiller ingen rolle i artiklen, ligesom den også ophører med at være et tema i Nora Bremerstents og Poul Thomsens inspektørrapporter fra og med sommeren 1946.

Journalist Erik B. Larsen fra BT(?) fik adgang til den såkaldte K-blok, der var lejrens mest elendige. Han blev vist rundt af løjtnant Wandler, der betegnede den som lejrens *enfant terrible*. I K-blokken boede på 24 m² 18 mennesker, som alle var meget utilfredse. Snavset var der overalt og utøj i form af lopper og lus, men fremfor alt væggelus. Forholdene i K-blokken blev ikke bedre af, at der heller ikke var vand eller kloak.

Det er med underlige Følelser, man gaar og kigger på den Slags. Men man ved jo, at der gøres, hvad gøres kan, for at alle Flygtningene kan komme til at bo under taalelige Kaar. Og en eventuel daarlig Samvittighed kan jo bortvejes blot ved at tænke på Koncentrationslejr, selvom Fremgangsmaaden ikke er anbefalelsesværdig og en Sammenligning selvfølgelig helt misforstaaet.⁵⁵

Avisernes omtale overrasker ved at være mere nuancerede og interesserede i emnet end almindeligvis. Trods kritik og

påpegning af uløste problemer meddeler de tilsammen et indtryk af en lejr, som Flygtningeadministrationen godt ville og kunne være bekendt at vise frem for offentligheden.

Der var ikke tale om et dansk Neuengamme!

Afsked med Oksbøl

Lejrchef Harry Bjørnholm forlod stillingen som chef i Oksbøllejren den 1. september 1946 og trådte derefter igen "i nummer i hæren".⁵⁶ Opgaverne i Oksbøllejren var endnu ikke afsluttet, og de sidste flygtninge forlod først lejren to og et halvt år senere, men de allerstørste udfordringer var på dette tidspunkt overvundet. Lejren var på plads og funktionsduelig.

Selv fremhævede Bjørnholm ved sin afsked de store forandringer til det bedre, der havde fundet sted i lejren i løbet af de godt 14 måneder, hvor han havde beklædt chefposten. Han fremhævede især to ting, nemlig den stadige og berettigede klage over de leverede levnedsmidler og den frygtelige uorden inden for den tyske administration, som beskyldtes for korruption og nazi-metoder. Dette gik nu sin rolige gang, og alligevel var alle vanskeligheder endnu ikke overvundet. Samtidig udtrykte han sin anerkendelse af det store arbejde, som den tyske administration havde lagt i at få lejrlivet til at fungere. Han fremhævede, at det havde været hans og dermed den danske administrations opgave at tilrettelægge livet i lejren efter demokratiske principper, hvorefter en dansk købstad af samme størrelse styredes. Til sidst nævnte Bjørnholm, at han ikke kunne have arbejdet med denne lille del af det tyske folk uden at tænke på deres fremtidsskæbne – den skæbne tyskerne nu selv skulle være med til at forme. Genopbygningen ville blive både hård og vanskelig, fordi alle på grund af nazismen og herrefolksmentaliteten ville se på Tyskland med mistillid. Denne mistillid kunne henføres til, at det tyske folk ikke ville vedkende sig dets medskyldighed i nazistytets ugerninger. Selvom vejen dertil ville blive vanskelig, måtte Tyskland naturligvis igen tage plads blandt de europæiske folk som ligeberettiget nation.⁵⁷

Afskedstalen til den tyske *Gemeindevertretung* (byrådet) er interessant, fordi den dels understreger en forståelse for tyskernes situation, dels fordi Bjørnholm fik adresseret nogle af de væsentligste udfordringer, som de tyske flygtninge kom til at stå over for i de følgende år i deres ødelagte hjemland. Det være sig fattigdommen samt landets internationale isolation. Alt sammen problemstillinger, som 1950'erne og 60'ernes tyske regeringer med succes arbejdede på at overkomme.

Avisartiklerne og flygtningeinspektørrapporterne tegner tilsammen et nogenlunde facetteret billede af ritmester Harry Bjørnholms tid som chef i Oksbøllejren. Det var en vanskelig opgave at være lejrchef for en "by", hvis indbyggertal i løbet af få måneder tredobledes, og hvor sundhedstilstanden, bl.a. på grund af flygtningenes tilstand efter flugten, samtidig var yderst kritisk. Avisomtaler og inspektørrapporter understøtter desuden, at situationen var gået fra meget alvorlig til det betydeligt bedre i løbet af lejrens første år. Det samme gjaldt beskæftigelsessituationen, skolegang samt belægningsforhold. Bjørnholm kunne således overdrage en lejr til sin afløser, Anker Pedersen, hvor der ganske vist stadig var problemer, som krævede sin mand. Der er dog ingen tvivl om, at Bjørnholm i samarbejde med sin loyale souschef Jørgen Wandler, den danske administration og de tyske flygtninge selv var kommet meget langt i forhold til at få skabt orden og systematik i det kaos, der prægede lejren især i det første halve år efter befrielsen.

For officeren Harry Bjørnholm var kapitlet som lejrchef slut, og tiden var inde til, at den garvede rytterofficer overlod tømmerne til en anden. Bjørnholms efterfølger Anker Pedersen kom fra en stilling som forstander på Statsungdomslejren i Pallisbjerg ved Ulfborg.⁵⁸ I modsætning til sin forgænger kom Pedersen dels fra det civile, dels fra forsorgsverdenen, og det har højst sandsynligt haft betydning for valget af netop ham som efterfølger. Desuden havde Anker Pedersen et godt kendskab til de tyske flygtningelejre, idet han frem til sin udnævnelse som chef for

Efter sin pensionering flyttede Bjørnholm og hans kone Inger i lejlighed i Classensgade i København. Her ses de stående. Foto: Privateje.

Oksbøllejren havde været en del af de førømtalte flygtningeinspektørhold. Sammen med Ragna Ahnfeldt-Rønne havde han haft inspektionsopgaverne i Aalborg, Hjørring og Randers Amter. Anker Pedersen fortsatte efter nedlæggelsen af Oksbøllejren som lejrchef, da flygtningelejren blev omdannet til militærnægterlejr i august 1949. Pedersens liv endte med hans tragiske selvmord i Oksbøl i 1954.

Harry Lorenz Bjørnholm boede efter sin pensionering i Classensgade 21 på Østerbro sammen med sin kone Inger. Kort før hans død flyttede parret til Vanløse. Harry Lorenz Bjørnholm døde den 20. november 1961, 70 år gammel, og er begravet på Vestre Kirkegård i København.

"B" lejrchef i Oksbøllejren ritmester Harry Bjørnholms karakteristiske signatur.

Efterskrift

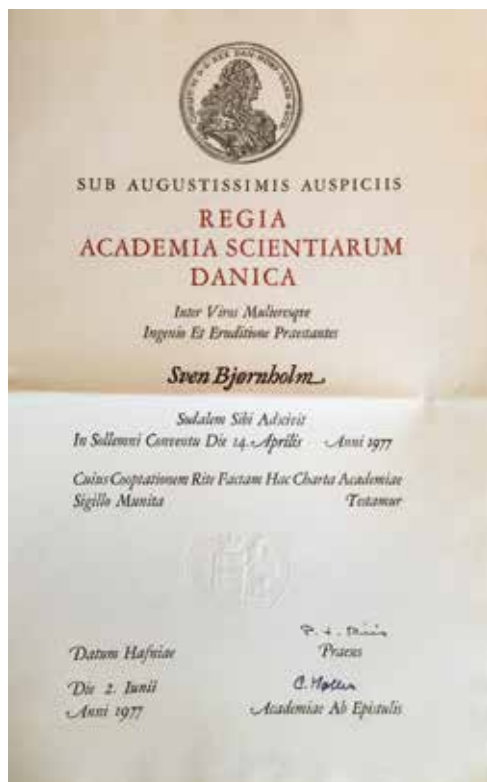
Beretningen om ritmester Harry Lorenz Bjørnholm er blevet til med stor hjælp og imødekommenhed fra hans søn, Sven Bjørnholm (f. 1927-), der har stillet erindrings- og billedmateriale til rådighed for denne artikel. Sven Bjørnholm har en lang og flot karriere som fysiker bag sig. Han tog studentereksamen i 1946, mens hans far stadig var chef i Oksbøllejren. Herefter uddannede han sig til fabriksingeniør med afsluttende eksamen i 1953. Under studierne havde han et års ophold på Pasteur-instituttet i Paris og erhvervede et *diplôme d'études supérieures* ved Sorbonne Universitetet samme sted. Efter en kort ansættelse på Sojakagefabrikken i København blev han i 1955 tilknyttet Institut for teoretisk fysik på Københavns Universitet, nu kendt som Niels Bohr Institutttet. Dengang havde nobelpristager og ridder af elefantordenen professor Niels Bohr endnu sin gang på instituttet.

Privat giftede Sven Bjørnholm sig i 1957 med Iran (f. Park 1936-) og sammen har parret tre børn. I 1965 forsvarede han sin doktordisputats, der omhandler radio-kemiske mikrometoder og deres anvendelse i kernespektroskopien (undersøgelse af strålingen fra radioaktive stoffer). Gennem dette arbejde og internationalt samarbejde med andre fysikere kom Sven Bjørnholm til at bidrage væsentligt til udforskningen af atomkernernes rotations- og vibrationsbevægelser. Eksistensen af sådanne bevægelsesmønstre var en central del af den nye teori, som Niels Bohrs søn, Aage Bohr og dennes kollega Ben Mottelson havde fremsat i 1952, og som indbragte dem Nobelprisen i 1975.

Gennem sit virke som atomfysiker på Niels Bohr Institutttet har Sven Bjørnholm således haft fornøjelsen af at arbejde tæt sammen med to af danmarkshistoriens største videnskabsmænd og nobelpristagere, nemlig Ben Mottelson og Aage Bohr. Fra 1968 og indtil sin pensionering i 1996 var Sven Bjørnholm ansat som

Efter endt uddannelse blev Sven Bjørnholm indkaldt som værnepligtig ved garderhusarregimentet i Næstved i maj 1953 og blev hjemsendt to år senere som løjtnant af reserven. Omgangsformerne i hæren og på Niels Bohr Institutttet var ganske forskellige. Foto: Privateje.

Som anerkendt videnskabsmand er Sven Bjørnholm mangeårigt medlem af bl.a. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab og af Akademiet for de Tekniske Videnskaber samt Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund. Privateje.

docent på instituttet. Han er desuden mangeårigt medlem af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab og af Akademiet for de Tekniske Videnskaber samt Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund. Sven og Iran bor i dag på Frederiksberg.

Tak til Iran og Sven Bjørnholm, Henning Skjoldager, Fie Aggerholm Jensen og Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.

John V. Jensen kan kontaktes på vjv@vardemuseum.dk

Noter

1. Flygtningelejren i Oxbøl er Danmarks sjette største By. *BT(?)* 7.9.1946.
2. John V. Jensen: Nedbrydning, forandring og en ny begyndelse. *opdatering* 2016, s. 126-154.
3. Harry Bjørnholm, *Kraks Blå Bog* 1957 og senere.
4. Af Otto Helmon Hansens ansøgning til kongen om at måtte tage navnet Bjørnholm fremgår det, at børnene Harry Lorenz og Agnes Klara allerede havde fået navnet i 1912. På grund af sine forretninger anså Otto Helmon Hansen dengang en navneforandring som uhensigtsmæssig.
5. Afsnittet er baseret på Birgit Øskov, Ole Bech Knudsen & Anton Blaabjerg: *I alle riger og lande... Anders Fogh Rasmussen og fortiden!* Viborg 2003; samt *Kraks Blå Bog* 1957.
6. Harry Bjørnholm, *Kraks Blå Bog* 1957 og senere.
7. Skjoldager greb senere også ind i danmarkshistorien, da han medvirkede til militærets udtransporter af tyske flygtninge. John V. Jensen: *Danmark en god mand? Hitler-officer, menneskesmugler, kold-kriger. Historien om Günter Toepeke.* Odense 2017.
8. *Jyllands-Posten* 29.8.1920, s. 5; https://en.wikipedia.org/wiki/Denmark_at_the_1920_Summer_Olympics.
9. *Jyllands-Posten* 30.11.1934, s. 8.
10. *Jyllands-Posten* 11.2.1933, s. 6; *Jyllands-Posten* 16.5.1936, s. 5.
11. *Jyllands-Posten* 15.5.1937, s. 8.
12. *Jyllands-Posten* 7.2.1942, s. 8; *Jyllands-Posten* 16.10.1942, s. 7.
13. <http://modstand.natmus.dk/Person.aspx?10944>, tilgået 14.1.2018.
14. Afsnittet er baseret på et interview med Sven Bjørnholm den 12. oktober 2017.
15. Skrivelse fra Statens civile Luftværn til de lokale luftværnschefer dateret 14. maj 1945. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
16. Flygtninge i Danmark. *Flygtningeadministrationens hvidbog.* København 1950 (Hvidbogen), s. 303.
17. Hvidbogen, s. 294.
18. Skrivelse fra Arbejds- og Socialministeriet dateret 23. juni 1945. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
19. Skrivelse fra Statens civile Luftværn dateret 7. juli 1945. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
20. Skrivelse fra Aal Sogneraad dateret 3. august 1945. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
21. Lønningsskema for Personer, der omfattes af den af Finansministeriets tiltraadte Lønstigning for Lejrchefer. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.

22. Flygtningeinspektørrapport dateret 15. januar 1946. Flygtningeadministrationens arkiv. Rigsarkivet, København. Af de ældste kort over Oksbøllejren er tipvognssporene ikke indtegnet, men det er de på de nyere kort.
23. Hvidbogen, s. 228.
24. Resumé af møde afholdt mellem Lejrkommandanten og fhv. Minister Kjærbøl afholdt den 16. september 1945, s. 1. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
25. Resumé af møde afholdt mellem Lejrkommandanten og fhv. Minister Kjærbøl afholdt den 16. september 1945, s. 2. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
26. Leif G. Ipsen: *Mennesker bag pigtråd*. Oksbøl 2002, s. 111.
27. Referat fra møde i Indkvarteringsudvalget afholdt den 8. september 1945. Flygtningeadministrationens arkiv. Rigsarkivet, København.
28. Reglement for de tyske Flygtninge, november 1945. I de store lejre refererede den danske lejrkommandant til Flygtningeadministrationen, mens lejrlederen i mindre forlægninger stod under den stedlige (danske) borgmester.
29. Reglement for de tyske Flygtninge, november 1945, styk. 18.
30. *Hvidbogen*, s. 307; 311.
31. *Hvidbogen*, s. 230.
32. Klage skrevet af Harry Bjørnholm dateret 4. marts 1946. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
33. Brev fra Flygtningeadministrationens chef Johs. Kjærbøl til ritmester Bjørnholm, dateret 12. januar 1946. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
34. Brev fra Flygtningeadministrationens chef Johs. Kjærbøl til ritmester Bjørnholm, dateret 12. januar 1946. Lejrchefens korrespondance, Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
35. Tyske Piger fra Oksbøl paa Besøg i Haderslev. *Vestkysten* 2.3.1946, s. 6.
36. Afskrift af avisartikel fra Politiken, udateret. Lejrchefens korrespondance, Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
37. Løgn fra Ende til anden. *Vestkysten* 20.6.1946, s. 5.
38. Løgn fra Ende til anden. *Vestkysten* 20.6.1946, s. 5.
39. *Hvidbogen*, s. 135.
40. Journal over sager behandlet af det danske politi. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
41. Det synspunkt findes ikke mindst i Kirsten Lyloffs skrifter, se fx Kirsten Lyloff: *Barn eller fjende? Uledsagede tyske flygtningebørn i Danmark 1945-1949*. København 2006.
42. Flygtningeinspektørrapport fra besøg 26.-29. november 1946, dateret 3. december 1945. Flygtningeadministrationens arkiv. Rigsarkivet, København.
43. Flygtningeinspektørrapport dateret 15. januar 1946. Flygtningeadministrationens arkiv. Rigsarkivet, København.
44. Flygtningeinspektørrapport dateret 28. februar 1946. Flygtningeadministrationens arkiv. Rigsarkivet, København.
45. Se også: Flemming Larsen & Birgit St. Villadsen: *Spejderarbejdet blandt tyske flygtninge i Oksbøllejren 1945-49*. København 2012, s. 24ff.
46. Knud Langberg: *Flüchtlingsleben in Dänemark*. Stuttgart 1951, s. 124; Henrik Havrehed: *De tyske flygtninge i Danmark*. Odense 1987, s. 345. Det fremgår i øvrigt også af en optælling på Flygtningekirkegården i Oksbøl.
47. Brev fra ritmester Bjørnholm til Flygtningeadministrationens chef Johs. Kjærbøl, omkring marts 1945. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
48. Storbyen bag Pigtraad. *Vestkysten* 7.9.1946.
49. Flygtningelejren i Oxbøl er Danmarks sjette største By. *BT(?)* 7.9.1946.
50. Oxbøl Flygtningelejr er Danmarks sjette største By. *Jyllands-Posten* 7.9.1946, s. 3.
51. Storbyen bag Pigtraad. *Vestkysten* 7.9.1946.
52. Flygtninge-Lejren ved Oksbøl er Danmarks sjette største. *Jydske Tidende* 7.9.1945.
53. Den 26., 27. 2 og 15. 3 1946 rettede Poul Henningsen et angreb på i første omgang den danske befolkning og i anden mod Kjærbøl og Flygtningeadministrationen. Under overskrifterne "Et folks medansvar" og "Hvad man ikke ved", hvor Henningsen paralleliserede den danske befolknings manglende interesse for, hvad der foregik i flygtningelejrene (Kløvermarken) med den tyske befolknings mangel på samme under det nazistiske diktatur.
54. Redegørelse for etableringen af Oksbøllejren, udateret. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet Viborg.
55. Flygtningelejren i Oxbøl er Danmarks sjette største By. *BT(?)* 7.9.1946.
56. Det fremgår af avisartiklen Et Besøg i Danmarks største Flygtningelejr – Oksbøllejren. (Ukendt avis) 7.9.1946, fundet i scrapbog lånt af Siegfried Matlok, samt brev fra ritmester Bjørnholm til Flygtningeadministrationens chef Johs. Kjærbøl, omkring marts 1945. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
57. Tale holdt af ritmester Bjørnholm den 28. august 1946. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.
58. Bjørnholm meddelte sin afsked i marts 1946, og hans afløser var allerede fundet den 16. juli 1946. Lejrchefens korrespondance. Oksbøllejrens arkiv. Rigsarkivet, Viborg.